

Om fritidsbyggande i Kimitoskären

I samband med att Kimitoöns kommun uppdaterar och förnyar stranddelgeneralplanen för Dragsfjärds västra skärgård, har kommunen bett mig redogöra för mina erfarenheter och tankar rörande byggnadstraditionerna i skärgårdsområdet. Jag har varit verksam som planläggningsarkitekt på området i ca. 20 år (1995 – 2016). Min avsikt har varit att behandla ämnet fritt och allmängiltigt, utan exakt statistik och övriga motsvarande fakta.

Ifrågavarande område består, som namnet redan säger, av Kimitoön och därtill anslutande skärgårdsområden. Området kunde också beskrivas som Åbolands södra skärgård. En del använder fortfarande namnet Hitis skärgård, ett namn som går tillbaka till den tid då största delen av skärgårdsområdet hörde till dåvarande Hitis kommun, som sedermera 1969 fusionerades med Dragsfjärds kommun. År 2009 företogs sedan en kommunsammanslagning av Kimitoöns alla tre kommuner, Kimito, Dragsfjärd och Västanfjärd, till Kimitoöns kommun.

Det berörda skärgårdsområdet har varit stadigvarande bebott redan i hundratals år, långt in i medeltiden och även längre. Den tidigare nämnda Hitis kommun hade, när den var som störst, ca 1900 invånare, som i huvudsak bebodde områdets större öar. I öster Biskopsö, Vänoxa och Bolax. I söder Hitis och Rosala samt i väster Vänö, Holma, Högsåra och Kasnäs. På dessa öar har sedan länge funnits bysamhällen, vilka lever kvar än i våra dagar. Även på mindre holmar över hela området har det funnits småbruk och fiskarbosättning.

Ett behov för fritidsboende uppkom under andra hälften av 1800-talet, i samband med att Finland började urbaniseras. Trenden fick sin början med att de mera välbärgade samhällsskikten efter medlet på 1800-talet började låta bygga fritidsbostäder åt sig i anslutning till städer som till exempel Åbo och Helsingfors. Dessa planerades ofta av tidens kända arkitekter och byggmästare.

Geografiskt låg Kimitoskären strategiskt mitt emellan städerna Åbo och Helsingfors, men med den tidens transportmedel var avståndet än så länge ofördelaktigt för fritidsboende. Kimitoön med sitt uppland var huvudsakligen ett jordbruksdominerat område, där ett motsvarande behov för separat fritidsboende inte existerade. Tvärtom, sommaren var ju den tid av året då arbetet i jordbruket var som intensivast. Kimitoskärens vackra landskap var säkerligen redan kända vid denna tidpunkt och genom den i slutet av 1800-talet växande båtsporten och seglingen kom stadsborna i kontakt med landskapet. De första fritidsboarna i Kimitoskären har med högsta sannolikhet varit inhyrda bland lokalbefolkningen. Det var helt vanligt att skärgårdsborna till sommaren flyttade in i så kallade sommarrum, och ”vinterbostaden” hyrdes ut till stadsbor. Det medförde ju samtidigt ett tillskott till utkomsten.

Verksamheten utvecklades snart till pensionsverksamhet i ordets sanna bemärkelse. Denna pensionatsverksamhet var oftast belägen i skärgårdsbyarna. Till exempel Högsåra

blev känt för sin pensionatsverksamhet, som i någon form fortsatt ända till våra dagar. Högsåra och några andra s.k. byöar har under början av 1900-talet, kanske fram till krigsåren, under somrarna haft ångbåtsförbindelse från Åbo. På tal om Högsåra ska vi inte heller glömma de kejsarliga sommarbesökarna. I synnerhet tsar Alexander III med familj hade för vana att under flera somrar ankra den kejsarliga jakten i den skyddade Ramsviken på Högsåra, som numer bättre känns under namnet Kejsarhamnen.

Byggnader från början av 1900-talet som planerats och byggts till fritidshus är mycket fåtaliga och en liknande situation fortsätter ända till 1940-talet, till krigsåren. Några enstaka hus, som ursprungligen byggts för fast boende, kan i denna period ha tagits i bruk som fritidsbostäder. På Kimitoöns fastlandsstränder kunde man möjligen också finna enstaka hus i denna kategori. En orsak till förutnämnda ringa byggande av fritidshus i Kimitoöns skärgård under denna period kunde säkerligen hänföras till det faktum att de till Åbo och Helsingfors närliggande skärgårdsområdena ännu haft ett utbud av fria byggnadsplatser till ett överkomligt pris. I Åbos fall Erstans stränder, i Helsingfors Sibbo och Borgå skärgård i öster samt Porkala i väster. Har också hört berättas att skärgårdsborna på den tiden inte varit villiga att sälja av sina områden, som i synnerhet tidigare var viktiga för deras utkomst.

Också krigsåren medförde ändringar i livet i Kimitoskären. På området låg Öro fort, och även andra holmar i Bolax och Hitis försågs med kanoner, varifrån man kunde beskjuta fienden som hotade från Hangöhallet. På området utkämpades också det berömda slaget om Bengtskär. Finska marinens stolthet, pansarskeppet Ilmarinen, låg tidvis förankrad på Högsårafjärden, varifrån den avseglade på sin sista färd. Det berättas också att Suomen Joutsen skulle ha legat förankrad i Kejsarhamnen en del av krigstiden.

Mycket hade förändrats när Finland sedan på 1950- och 1960-talet sakta började hämta sig från krigets prövningar. Inflyttningen till städerna fortsatte att växa. Vägar och trafikförbindelser blev bättre och med dem ökade bilismen som nu spred sig till alla samhällsskikt. I städerna växte skaran av potentiella fritidsboare och bredde ut sig till alla samhällsklasser. Många tog kurs på insjölandskapen i inre delen av landet, kanske till tidigare hemtrakter, men likaledes började skärgården att locka nya fritidsboare. Samtidigt genomgick skärgårdsområdena under efterkrigstiden märkbara förändringar. De traditionella skärgårdsnäringarna var i en förändrad värld inte längre nog för att försörja hela skärgårdsbefolkningen. Mången var tvungen att söka sitt levebröd på fastlandet och i städerna. Många begav sig rentav till Sverige på 1960- och 70-talen. Som fördel hade de ju att de talade landets språk som sitt modersmål. Av ovannämnda orsaker började områden i skärgården också att komma till salu, en del områden hade kanske färdigt ett beboeligt hus att överta.

Vägen till Kasnäs udde blev färdigställd under 1960-talet, och möjliggjorde sålunda biltrafik till ett mycket centralt läge i detta skärgårdsområde. Kasnäs blev samtidigt bas för förbindelsebåtstrafiken till Hitis och Rosala i söder samt byöarna i väster; Vänö,

Högsåra och Holma. Motsvarande trafik till den östra delen av skärgården sköttes utgående från hamnen i Dalsbruk. Dessa var utgångspunkterna när fritidsbebyggelsen i Kimitoskären började komma igång och utvecklas. Sannolikt riktades det största byggnadstrycket i början till Kimitoöns fastlandsstränder men också i skärgården började det komma stugor i ökande takt. I början var byggandet mycket småskaligt och motsvarade väl definitionen av ordet "stuga". Byggnadssättet av dessa stugor varierade mellan byggen av så kallat långt virke och stockstugor av antingen bilad stock eller rundstock. Marknaden reagerade likaså snabbt och kom med ett utbud av olika färdighus och bastustugor i olika utföranden. I synnerhet blev olika stockstugor väldigt populära bland fritidsbyggarna. Priset var rätt och monteringen gick snabbt och smärtfritt. Bland färdigstugorna fanns säkerligen också några arkitektritade "sommarvillor". Samtidigt tog man i bruk och iståndsätte hus som blivit tomma på grund av utflyttningen. Detta var viktigt och berömvärt med tanke på att man på så sätt kom att bevara byggnader och kulturmiljöer som representerade byggnads- och kulturarvet.

På 1970- och 80-talet påbörjades stranddetaljplaneringen (strandplan) av strandområden. I början riktade sig strandplaneringen till Kimitoöns fastlandsstränder, och den första strandplanen i Kimito var Mainiemi år 1972. Den första strandplanen på det egentliga skärgårdsområdet var planen för Kasnäs-Söholmen år 1978. Ägarna till större enhetliga markområden strävade till att få ett bättre pris för sin mark och började sålunda idka fastighetsförädling. 1980-talet var på Kimitoöns strandområden en strandplaneringens guldålder. Sammanlagt har på området intill dags dato uppgjorts 77 ikraftvarande stranddetaljplaner, vilket i sin tur betyder hundratals med byggnadsplatser. Största delen av dessa stranddetaljplaner har i huvudsak förverkligats, dvs. områdena har bebyggts. Som ett undantag kan nämnas Lövö stranddetaljplan, som trots sitt fördelaktiga läge intill Kasnäsvägen, förblivit nästan helt oförverkligad. Den byggnadsrätt som anvisats i 1970- och 80-talets strandplaner påvisar också tydligt den småskalighet som rådde i fritidsbyggandet. I de äldre planerna kunde byggnadsrätten per byggplats vara endast 80 m², för att sedan med tiden stiga till 100 m² och till och med 120 m². En för den tiden typisk fritidsbostad, "stuga", har kanske i början varit bara 40-60 m². Det med tiden ökade utrymmesbehovet har lösts genom att bygga till på huset eller alternativt att i gårdstunet uppföra separata så kallade "sovbodar" eller gäststugor. Utrustningsnivån i den tidens fritidshus var, jämfört med våra dagar, relativt anspråkslös.

Mot slutet av 1980-talet ökade trycket på fritidsbyggande i skärgården till den grad att behovet för en generalplanering av skärgårdsområdena uppkom. Kimitoöns alla dåvarande kommuner, Kimito, Dragsfjärd och Västanfjärd, började i slutet av 1980-talet bereda en stranddelgeneralplanering av sina respektive strand- och skärgårdsområden. Det största skärgårdsområdet, området som nu är aktuellt för en planändring och revidering, låg på dåvarande Dragsfjärds kommuns område, dvs. gamla Hitis kommun med ett tillägg av skärgården i Dragsfjärds norra del. Strandgeneralplaneringen av Dragsfjärds skärgård kom på allvar igång i början av

1990-talet med det man kallade för Östra skärgården. Generalplaneringen av den så kallade Västra skärgården kom i gång först mot slutet av 1990-talet, och blev färdig 2003. I båda planerna anvisades byggnadsrätten 120m² för bostadsbyggnader, med ett tillägg för ekonomibygnader på 40m². För att anvisas byggrätt var minimistorleken på holmar lika med 1 hektar.

Redan innan dessa två stora stranddelgeneralplaner vunnit laga kraft kunde man ana nya vindar blåsa inom fritidsbyggandet. Jämfört med 1970- och 80-talet hade Finland blivit ännu rikare. Ytterligare hade det skett ett generationsskifte bland sommarboarna, i en del fall kanske redan det andra. Mera utrymme behövdes!

Tiderna hade förändrats och likaså kraven på fritidsbostadens storlek och utrustningsnivå. Nu söktes bygglov i det närmaste för sidobostäder i stället för stugor, och utrustningen skulle minst motsvara det man hade i stadsbostaden. Storleken översteg ofta den byggrätt som anvisats i planerna. Föregående trender ledde i början av 2000-talet till ett stort antal undantagsansökningar där orsaken till undantaget genomgående var en överskridning av den tillåtna byggrätten. Detta drabbade i all synnerhet strandgeneralplanerna i det tidigare Dragsfjärds kommun, där den anvisade byggrätten var mindre än i andra delar av kommunen (Kimitoön). Under de senaste 20 åren har ett betydande antal undantagslov och bygglov beviljats för stora topputrustade villor i skärgården och på fastlandsstränderna.

Man har redan länge strävat mot att styra byggandet på strandområden med olika metoder. Med detta strävar man att skydda naturen och den bebyggda miljön och likväl också tillse markägarnas och bosättningsintressen och rättigheter. Det viktigaste redskapet för kommunerna i detta arbete har varit byggnadsordningen samt detalj- och generalplanerna. Byggnadstillsynens roll som användare och tolkare av dessa redskap framhävs. På det ifrågavarande skärgårdsområdet har man lyckats med detta arbete med ett berömligt vitsord. Strandområden, som när man ser på kartan verkar fullbyggda, kan i verkligheten förefalla obebyggda. En brygga vid stranden eller en på stranden uppdragen båt avslöjar att området är bebott. Enstaka "arbetsolycksfall" som förorsakar störningar i miljön förekommer, men de är lyckligtvis fåtaliga. De viktigaste metoderna för skydd av miljö och landskap är att placera byggnaderna i skydd av befintlig vegetation och trädbestånd samt fasaders och täckors material och färgsättning. I utskären där vegetation och trädbestånd kan vara i det närmaste obefintligt, kan terrängformerna utnyttjas för kamouflerande av hus, och särskild noggrannhet vid färgsättning bör tillämpas.

På basen av föregående kunde man konstatera att Kimitoskären under det gångna halvsekleket varit utsatt för ett intensivt fritidsbyggande. De senaste 60–70 åren har medfört ett betydande nytt byggnadsbestånd som kompletterar det tidigare traditionella byggnadsbeståndet i skärgården. Det gamla byggnadsbeståndet har inventerats och noterats i de nyare ikraftvarande stranddelgeneralplanerna, där de som värdefulla

bedömda byggnaderna anvisats skyddsbeteckningar och skyddsbestämmelser. Likaså noterar planerna också gränserna för RKY2000-områdena, ”Byggda kulturmiljöer av riksintresse”. Dessa områden omfattar bland annat byområdena på Högsåra, Holma, Hitis och Rosala.

Huvudparten av det nya fritidsbyggandet har självfallet förverkligats på tidigare obbyggda ”fria” strandområden, på fastlands Kimito, på de större öarnas stränder samt på enskilda mindre holmar. En mindre andel har byggts bland det gamla traditionella byggnadsbeståndet i skärgårdsbyarna och har sålunda blivit till en del av kulturmiljön. Bymiljöerna utgör den viktigaste plattformen för kulturmiljön och byggnadshistorien. Ett kompletterande byggande på byområdena är möjligt, naturligt och till och med önskvärt med tanke på bevarandet av områdets livskraftighet. Ett nybygge i den gamla kulturmiljön bör alltid planeras från fall till fall med beaktande av närmiljön. Några allmängiltiga råd för byggande i kulturmiljön kunde låta på följande sätt: en nybyggnad bör respektera sin omgivning men samtidigt representera sin egen tidsperiod. Likheter till den omgivande miljön kunde sökas i byggmaterial, färgsättning, takvinklar med mera. Ur bymiljöns synpunkt är det även viktigt att beakta siktlinjer och öppningar i landskapet. Vid byggande i bymiljöerna, vare sig det gäller reparation av gammalt eller ett nybygge, lönar det sig alltid att börja med att vara i kontakt med kommunens byggnadstillsyn. Bymiljöerna är särskilt utmanande också för byggnadstillsynen eftersom generalplanerna enbart noterar byområdena som ”områden med särskilda miljövärden”.

Under de senaste 70 åren har i Kimitoskären byggts en stor mängd byggnader av alla de slag för att huvudsakligen användas som fritidsbostäder. I början av perioden på 1960- och 70-talen var de typiska stugorna av rätt anspråkslös storlek med en elementär utrustningsnivå. Många var så kallade bastustugor i vars samband sedan kanske följande generation byggde den egentliga sommarvillan. I tidsperiodens andra ände, när vi kommer in på 2000-talet, bygger man sedan topputrustade arkitektritade villor eller ”sidobostäder”, där de senaste trenderna i internationell arkitektur är synliga. Om man bortser från 1800-talets ”spetsvillor” (snickarglädje), ryms inom dessa 50–70 år hela det finska fritidsbyggandets utveckling med sina olika trender, preferenser och stilinriktningar i Kimitoskären.

I samband med tidigare byggnadsinventeringar har i huvudfokus varit byggnader och miljöer tillhörande det traditionella skärgårdsbyggandet. Till denna kategori räknas så gott som allt byggande ända fram till krigsåren före tiden för fritidsbyggandsboomen. Objekten var lätta att identifiera och deras lägen var oftast kända (byområdena). I samband med en del stranddelgeneralplaner utfördes ytliga inventeringar, men en noggrannare och mera professionell inventering utfördes i regi av Åbo museicentral i början av 2010-talet.

Det nyare byggnadsbeståndet, bestående huvudsakligen av fritidsbostäder, är väldigt talrikt och utbrett på ett stort skärgårdsområde. Dessutom kan man konstatera att det är av ytterst varierande kvalitet. En inventering av hela byggnadsbeståndet är både mer

utmanande och i praktiken väldigt arbetsamt jämfört med tidigare gjorda inventeringar. Med tanke på en kommande inventering har det nyare byggandet dock stor hjälp och fördel att det mesta står att finna i byggnadstillsynens arkiv i form av bygglovshandlingar. Identifiering av eventuella enskilda skyddsobjekt skulle förutsätta en mer omfattande regional granskning samt en noggrannare definiering av principerna för inventeringsarbetet för kommunens hela skärgårdsområde. En byggnadsinventering har utarbetats för stranddelgeneralplaneområdet i början av 2000-talet. Åbo museicentral (numera Egentliga Finlands regionala ansvarsmuseum) utförde under åren 2010–2014 byggnadsinventeringar i Kimitoön inom ramen för kulturmiljöprogrammet för Kimitoön. De inventerade byggnadsobjekten och deras värderingar finns registrerade i Museiportalen. I samband med det pågående planarbetet har nya möjliga byggnadsskyddsobjekt granskats med hjälp av gamla kartor från Lantmäteriverket samt byggnadstillsynens digitala arkiv. Inga nya objekt har identifierats genom denna granskning. Dessutom har kommunen genomfört vissa terrängbesök i området.

Som konstaterats ovan utgör bycentrumen i Kimitoöns skärgård de mest centrala områdena med tanke på bevarandet och vården av kulturmiljön. På byområdena har tidigare byggnadsinventeringar gjorts bland annat i form av studentarbeten. I samband med uppdateringen av stranddelgeneralplanen har en bakgrundsutredning utarbetats för både den västra och den östra skärgården i Dragsfjärd. Utredningen behandlar principerna för planering av byggande i skärgårdens värdefulla bycentrum (beteckning AT/s). Bycentrumen är Högsåra, Holma, Vänö, Rosala, Hitis, Biskopsö och Bolax. Syftet med utredningen är att den ska kunna användas inte enbart i planläggning utan också i tillståndsförfaranden för byggande i byområdena i hela Dragsfjärds skärgård samt i annan planering, användning och skötsel av området.

Enligt 20 § i Finlands grundlag bär alla ansvar för naturen och dess mångfald, miljön och kulturarvet. I stranddelgeneralplanens allmänna bestämmelser ges en föreskrift om att värna om det befintliga byggnadsarvet och skärgårdens traditionella byggnadssätt. Fastighetsägarna i området har möjlighet att uppföra kompletterande byggnader på fastigheter där det finns kulturhistoriskt värdefulla byggnader utan att detta belastar den byggnadsrätt som anvisats för byggplatsen. Skyddet av kulturhistoriskt värdefullt byggnadsarv förverkligas bäst genom fastighetsägarnas eget ansvar och engagemang. Kulturmiljön bevaras bäst när byggnaderna hålls i användning.

Åke Lindeberg 9.3.2026